

XXXIII OGÓLNOPOLSKA KONFERENCJA
HISTORYKÓW KARTOGRAFII

MAPA A TEKST

**ZWIĄZKI KARTOGRAFII Z LITERATURĄ
I INNYMI TEKSTAMI KULTURY**

ORGANIZATORZY

Zespół Historii Kartografii
przy Instytucie Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów
Polskiej Akademii Nauk

Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytetu w Białymstoku

Wydział Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

KOMITET NAUKOWY I ORGANIZACYJNY

Karol Łopatecki, Jakub Niedźwiedź
Beata Konopska, Radosław Skrycki

ZESPÓŁ HISTORII KARTOGRAFII
PRZY INSTYTUCIE HISTORII NAUKI
IM. LUDWIKA I ALEKSANDRA BIRKENMAJERÓW
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

WYDZIAŁ HISTORII I STOSUNKÓW MIĘDZYNARODOWYCH
UNIwersytetu w Białymstoku

WYDZIAŁ POLONISTYKI UNIwersytetu Jagiellońskiego

**XXXIII OGÓLNOPOLSKA KONFERENCJA
HISTORYKÓW KARTOGRAFII**

MAPA A TEKST

**ZWIĄZKI KARTOGRAFII Z LITERATURĄ
I INNYMI TEKSTAMI KULTURY**

Śupraśl, 16–18 września 2020 r.

STRESZCZENIA REFERATÓW

Supraśl 2020

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Karol Łopatecki, Jakub Niedźwiedź,
Beata Konopska, Jerzy Ostrowski

RECENZENT

dr hab. Andrzej J. Wójcik, prof. PAN

Ministerstwo
Nauki
i Szkolnictwa
Wyższego

Konferencja dofinansowana z programu „Doskonała nauka”
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Wydawnictwa IHN PAN
Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa
e-mail: ihn@ihnpan.waw.pl

© by: IHN PAN

ISBN 978-83-86062-63-8

Opracowanie techniczne i przygotowanie do druku
Signum CM Cezary Mazur

SPIS TREŚCI

Paweł Bukowiec	
<i>Dyskurs jako kartograf.</i>	
<i>Próba uważnej lektury pewnej schematycznej mapy</i>	9
Bogdan Burliga	
<i>Google Maps na niemal 1500 lat przed Google Maps:</i>	
<i>kontekst mozaikowej mapy z Madaby</i>	10
Dariusz Chemperek	
<i>Kochanowski w Zamchu. Utwory zameckie w świetle genologii</i>	
<i>i kartografii krytycznej</i>	11
Bogusław Dybaś	
<i>Problematyka fortyfikacyjna w opisach</i>	
<i>do mapy Miega (1779–1783)</i>	12
Grzegorz Franczak	
<i>Papierowe księstwo. Mapa Descriptio Ducatus Polocensis</i>	
<i>Stanisława Pacholowieckiego (1580) jako tekst</i>	
<i>polsko-moskiewskiego sporu o hegemonię w Europie Wschodniej</i>	13
Jakub Grodzki	
<i>Zasięg terytorialny dystryktu podlaskiego Kościola</i>	
<i>ewangelicko-reformowanego w pierwszej połowie XVII wieku</i>	14
Piotr Guzowski, Marzena Liedke, Radosław Poniat	
<i>Religijna i gospodarcza geografia Wilna</i>	
<i>w pierwszej połowie XVII wieku</i>	
<i>(w świetle rejestrów domów z 1636 i 1639 roku)</i>	15
Dorota Jutrzenka-Supryn, Jolanta Czuczko	
<i>Szukając liter, szukając słów. Możliwości wykorzystania technik</i>	
<i>analitycznych i procesów konserwatorskich w uczytelnieniu</i>	
<i>tekstów w zabytkach kartograficznych na przykładzie mapy</i>	
<i>Andreasza Hindenberga Ichnoortografia Plesniaca</i>	
<i>(Pszczyna 1636)</i>	16
Anna Kołos	
<i>„Et ultimi ad auroram Seres”.</i>	
<i>Mapowanie Chin od średniowiecza do XVII wieku</i>	18

Elżbieta Konończuk	
<i>Mapa jako narzędzie geopoetyki</i>	19
Beata Konopska, Maria Kuźma	
<i>Rola tekstu w pracy nad dawną mapą. Refleksje warsztatowe</i>	20
Monika Kozłowska-Szyc	
<i>Znajomość ziemi – gleboznawstwo w świetle wczesnonowożytnych podręczników agrarnych</i>	21
Paweł Krokosz	
<i>Dawne mapy historyczne – uzupełnienie syntez dziejów Rosji w XVIII i XIX wieku</i>	22
Tomasz Królik, Tomasz Panecki	
<i>Ocena wiarygodności tzw. szkiców parafialnych Karola Perthéesa na przykładzie sieci osadniczej powiatu gostyńskiego</i>	23
Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk	
<i>Mapa Issaka Tiriona a Księgi Jakubowe Olgi Tokarczuk</i>	24
Marta Kupczewska	
<i>Itinerarium wojewody kijowskiego Tomasza Zamoyskiego z Kijowa do Zamościa, 4–21 listopada 1619 roku</i>	25
Karolina Kwaśna	
<i>Being the first that ever was here cut... Mapa Nowej Anglii, a może opowieść o kłopotach Anglików</i>	26
Marzena Liedke	
<i>Profesor Stanisław Alexandrowicz – wspomnienie o historyku kartografii dawnej Rzeczypospolitej</i>	27
Katarzyna Lisiecka	
<i>Romantyczna wizja granic Polski. Mapa Pomorza (i Nowej Marchii) Jędrzeja Słowaczyńskiego</i>	28
Karol Łopatecki	
<i>Jak Rzeczpospolita Obojga Narodów stała się potęgą europejską: rola atlasu Orteliusa (1570) i chorografii Blaise de Vigenère (1573)</i>	29
Michał Mauks	
<i>Mapa Agryppy, Res gestae Divi Augusti i kontrola nad rzymskim orbis terrarum</i>	30

Robert Mileszczyk	
	<i>Jana Andrzeja Morsztyna mapa trunków europejskich</i> 31
Tomasz Mojsik	
	<i>Przestrzeń świata greckiego w literaturze rzymskiej: zmiana perspektywy czy kreatywna adaptacja?</i> 32
Jakub Niedźwiedź	
	<i>O pożytkach studiowania literatury i kartografii</i> 33
Kamil Nieścioruk	
	<i>Na początku było słowo. A potem mapa. O roli kartografii w subkrecacji Tolkiena, tolkienistyce i posttolkienistyce</i> 34
Tomasz Olenderek	
	<i>Tekst towarzyszący mapie w kartografii leśnej Królestwa Polskiego</i> 35
Leszek Opyrchał	
	<i>Mapa jako bohaterka filmu Złoto MacKenny</i> 36
Anna Pastorek	
	<i>Bitwa morska pod Downs (1639) – mapa, tekst, ryciny</i> 37
Igor Piotrowski	
	<i>Podróż do kresu mapy. Rajza Mirona Białoszewskiego w kontekście dekonstrukcji kartografii</i> 38
Marion Rutz	
	<i>Dynamika odwrotów – porównanie chorografii Polski i Litwy w atlasach Orteliusa, Mercatora i Blaeua</i> 39
Dorota Siwicka	
	<i>Wierna mapa. Podróż Konstantego Tyszkiewicza po rzece Wilii</i> 40
Radosław Skrycki	
	<i>Mapa jako książka. O ramie wydawniczej, dedykacjach i nietypowym przypadku Eilharda Lubinusa</i> 41
Rostyslav Sossa	
	<i>Polityczne i administracyjne granice ziem ukraińskich w pracach Guillaume’a Beauplana</i> 42
Bogumił Szady	
	<i>Między tekstem a mapą. „Geograficzno-statystyczne opisanie parafii Królestwa Polskiego” Karola Perthéesa z 1790 roku</i> 43

Lucyna Szaniawska	
	<i>Objaśnienia treści map tematycznych</i>
	<i>na przykładzie map wojennych 12 Kompanii Geograficznej</i> 44
Piotr Tafiłowski	
	<i>Fabularyzacja przestrzeni: osmański podbój Egiptu (1517)</i>
	<i>w narracji Ludwika Tuberon</i> 45
Tomasz Tarasiuk	
	<i>Z miarką przez Pomorze: kataster szwedzki,</i>
	<i>czyli najdawniejsze mapy katastralne Pomorza</i> 46
Wojciech Walczak, Karol Łopatecki	
	<i>Kartografowie biurowi w działaniu.</i>
	<i>Chorografia i atlas Rzeczypospolitej Nicolasa (?) Sansona</i> 47
Bogdan Wolak	
	<i>Chorografia Geografii polskiej Warmii Walentego Barczewskiego</i>
	<i>w ujęciu jakościowym i ilościowym</i> 48
Aleksandra Wójtowicz	
	<i>Mapa jako narzędzie w badaniach geokrytycznych</i>
	<i>– przypadek Wacława Berenta</i> 49
Joanna Ziółkowska-Krzywda	
	<i>Piórkiem po mapie – 30 lat Szkoły Rycerskiej</i>
	<i>na Atlasie Leonharda Eulera</i> 50

PAWEŁ BUKOWIEC
Uniwersytet Jagielloński
Katedra Kultury Literackiej Pogranicza

Dyskurs jako kartograf. Próba uważnej lektury pewnej schematycznej mapy

Autor podejmuje próbę interpretacji schematycznej mapy zatytułowanej *Kresy I i II Rzeczypospolitej*, umieszczonej w podręczniku Bolesława Hadaczka *Historia literatury kresowej*. Stara się czytać ten tekst kultury krytycznie, ukazując na jego przykładzie przemocowe działanie dyskursu kresowego (definiuje to pojęcie w sposób bardzo zbliżony do tego, w jaki Bogusław Bakula rozumiał dyskurs kresoznawczy).

Historia literatury kresowej to bardzo popularna synteza akademicka. Krytykowana mapa pochodzi z jej drugiego wydania, przygotowanego w roku 2011 przez krakowską oficynę „Universitas”, a więc przez jedno z najważniejszych w Polsce wydawnictw naukowych. Z zapisów pomieszczonych na odwrocie strony tytułowej i na IV stronie okładki czytelnik dowiaduje się m.in., że książka ta jest „podręcznikiem akademickim”, że jej wydanie było „dotowane przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego”, wreszcie że jest ona dziełem „prof. zw. dr hab. nauk humanistycznych w zakresie historii i teorii literatury” – a więc, że trzyma w ręce kompendium ze wszech miar godne zaufania.

Ograniczenie analizy do jednej schematycznej mapy tłumaczy się jej dwuaspektową wyjątkowością, to znaczy, po pierwsze, jej eksponowanym, wręcz centralnym usytuowaniem w polskim dyskursie literaturoznawczym i – po drugie – czymś, co na pierwszy rzut oka wygląda na kuriozalne wręcz ignorowanie przez jej autora podstawowych faktów geograficznych i historycznych. Autor pokazuje, że rozliczne wykroczenia mapy przeciwko rudymentom wiedzy historycznej i geograficznej nie muszą być wynikiem niedbalstwa i amatorszczyzny, jako że doskonale wpisują się one w zideologizowany obraz litewsko-ukrainnych ziem dawnej Rzeczypospolitej jako „Kresów”

BOGDAN BURLIGA

Uniwersytet Gdański

Instytut Studiów Klasycznych i Sławistyki

Google Maps na niemal 1500 lat przed Google Maps: kontekst mozaikowej mapy z Madaby

W przeszłości mapy rzadko pełniły wyłącznie funkcję informacyjno-geograficzną. Jako „nośnik” danych o ziemiach i terytoriach, w intencji zleceniodawców i wykonawców mapa przeważnie służyła innym, bardziej konkretnym celom. Za decyzją sporządzania map (już to w formie szkiców, już malowideł) bardzo często stały inne przyczyny, przede wszystkim militarne, jakkolwiek nierzadko były brane pod uwagę także względy ideologiczno-propagandowe.

Uznaje się, że pod koniec VI lub na początku VII wieku powstała dość niezwykła mapa. Odnaleziono ją, a właściwie odkopano w 1897 roku w jordańskim miasteczku Madaba (30 km na południe od Ammanu), w transepcie kościoła Św. Jerzego. Jest to częściowo zachowana mapa w formie mozaiki podłogowej o wymiarach 10,5×5 m. Przedstawia ona Ziemię Świętą – od Egiptu po Liban, uwzględniając również Górę Synaj. Najważniejszym miejscem na mapie jest Jerozolima, gdzie na mapie przedstawiono m.in. kościoły i ulice. Uważa się, że ta późnoantyczna (bizantyńska) mozaika to nie tylko najwcześniejsze, ale i jedno z najdokładniejszych wyobrażeń miejsc biblijnych, tak bliskich ówczesnym chrześcijanom, którzy udawali się tam na pielgrzymkę.

Warto zadać pytanie o cel i kontekst powstania tej mozaiki. Należy wskazać, że mapa z Madaby, położonej na wschód od Góry Nebo, która była celem pielgrzymacji, miała znaczenie tyleż ideologiczne, co religijne. Była to wizualizacja Ziemi Świętej, oparta najprawdopodobniej na słynnym *Słowniku nazw miejsc w Starym Testamencie* Euzebiusza z Cezarei. Choć nie dowiemy się nigdy na pewno, jakie motywacje stały za decyzją sporządzenia tak kosztownej i dokładnej mozaiki, wolno wnosić, że funkcjonowała ona nie tylko jako rodzaj przewodnika dla tych, którzy zawędrowali już do Ziemi Świętej. Fakt, że mozaikowa mapa w ogóle powstała, może być interpretowany jako przejaw „zawłaszczenia” biblijnego terytorium przez tych, którzy uważali się za jego właścicieli – władze i mieszkańców chrześcijańskiego imperium. To przeświadczenie, jak miała pokazać niezadługo historia, zostało jednak poddane próbie za sprawą wojny z sassanidzką Persją (614 r.), a następnie inwazji muzułmanów (637 r.).

DARIUSZ CHEMPEREK
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
Instytut Filologii Polskiej

**Kochanowski w Zamchu.
Utwory zamechskie w świetle genologii
i kartografii krytycznej**

W 1578 roku ukazał się anonimowo we Lwowie tomik Jana Kochanowskiego opatrzony tytułem *Dryas Zamchana Polonice et Latine. Pan Zamchanus*. Na druk ten, wydany w oficynie Walentego Łapki, składają się dwa utwory: *Dryas zamechska* w wersji polskiej i łacińskiej oraz łaciński *Pan Zamchanus*. Autor referatu analizuje te dzieła z perspektywy genologicznej i *critical cartography*. Aliaż obu metod badawczych pozwala na lepsze oświetlenie znaczeń poematów zamechskich: ich genezy, sensów panegirycznych i związków z biografią twórcy. Obecna w nich strategia mapowania przestrzeni za pomocą położenia rzek i strumieni środkowego Roztocza, poetyckiej dendrologii tego obszaru łączy się z pochwałą Stefana Batorego; chorografia fluwialna i wątki mitologiczne zostają wprzęgnięte w poetykę eklogi gratulacyjnej.

BOGUSŁAW DYBAŚ

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń
Wydział Nauk Historycznych

Problematyka fortyfikacyjna w opisach do mapy Miega (1779–1783)

Zdjęcie topograficzne Galicji, wykonane po pierwszym rozbiorze (tzw. mapa Miega; 413 arkuszy w skali 1:28 800) było częścią wielkiego projektu stworzenia wojskowego zdjęcia całej monarchii habsburskiej (tzw. Josephinische Landesaufnahme), realizowanego w latach 1763–1787. Oprócz map jego ważnym elementem były towarzyszące poszczególnym arkuszom opisy w formie tabelarycznej, zawierające informacje o warunkach naturalnych – wodach, górach, lasach, łąkach, bagnach, ale także o ważnych militarnie dziełach rąk ludzkich: drogach, murowanych budynkach i oczywiście obiektach ufortyfikowanych: zamkach, szancach, twierdzach. Dotyczą one między innymi obiektów militarnych tak istotnych w dawnej Rzeczypospolitej, jak prywatne miasta-twierdze: Zamość, Stanisławów i Brody oraz zamki w Rzeszowie, Wiśniczu i Łańcucie. Odrębną kategorię stanowią obiekty świeższej – ówczesnie – daty, związane z działaniami wojennymi okresu konfederacji barskiej. Informacje te miały z jednej strony istotne znaczenie jako dokumentacja istniejącego ważnego elementu „krajobrazu militarnego”, z drugiej strony mogły stanowić punkt wyjścia do modernizacji wojskowej infrastruktury Galicji.

Zapisy w towarzyszących mapom tekstach są bardzo zróżnicowane, także w odniesieniu do obiektów fortyfikacyjnych. Czasami są to zupełnie zdawkowe notatki, czasami jednak opracowujący mapę pozwalali sobie na formułowanie szerszych koncepcji, odnoszących się do militarnego zagospodarowania i wykorzystania (po niezbędnej modernizacji) konkretnych miejsc i konkretnych obiektów. Ponieważ naukowa edycja mapy Miega zmierza ku końcowi, autor próbuje podsumować wiedzę, jaką opisy dają na temat fortyfikacyjnej infrastruktury dawnej Rzeczypospolitej w jej części, z której po 1772 roku utworzono Królestwo Galicji i Lodomerii oraz na temat wczesnych koncepcji włączenia tego kraju w wojskową strukturę monarchii habsburskiej.

GRZEGORZ FRAN CZAK
Università degli Studi di Milano

**Papierowe księstwo. *Mapa Descriptio Ducatus Polocensis*
Stanisława Pachółowieckiego (1580) jako tekst
polsko-moskiewskiego sporu o hegemonię w Europie Wschodniej**

O *pisanie Księstwa Połockiego*, czyli mapa ziemi połockiej odbitej z rąk moskiewskich przez Stefana Batorego latem 1579 roku, to część bezprecedensowego we wschodniej Europie propagandowego przedsięwzięcia kartograficznego. Twórcy mapy powołali na niej do życia dawno nieistniejące państwo, odpowiadając na zaborczy dyskurs władzy cara Iwana Groźnego i uzasadniając „rekuperowanie” zajętych kilkanaście lat wcześniej przez Moskwę „historycznych ziem” Wielkiego Księstwa Litewskiego. Interpretując najważniejszy paratekst tej mapy – obszerną legendę ze znamienne zmanipulowaną historią Połocka i Księstwa, autor referatu wykazuje, że mapa Pachółowieckiego to polemiczny argument w polsko-moskiewskim sporze o hegemonię w Europie Wschodniej, legitymizujący kontestowaną przez cara władzę Stefana Batorego nie tylko nad niewielkim spornym terytorium, ale nad całym Wielkim Księstwem Litewskim i połączoną z nim unią Polską.

JAKUB GRODZKI

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych

Zasięg terytorialny dystryktu podlaskiego Kościoła ewangelicko-reformowanego w pierwszej połowie XVII wieku

Kościół ewangelicko-reformowany w Rzeczypospolitej Obojga Narodów dzielił się na trzy prowincje: małopolską, wielkopolską i litewską. Każdą z powyższych jednot tworzyło kilka dystryktów, te zaś zawierały w sobie kilka zborów (parafii). Na czele dystryktu stał superintendent, który miał na celu scalanie podległych mu parafii. Dystrykt podlaski należał do administracji Kościoła litewskiego, jednak z racji przygranicznego położenia był pod naciskiem zarówno jednoty małopolskiej jak i wielkopolskiej, to zaś wpływało na jego zasięg terytorialny.

Autor zwraca uwagę na rozmieszczenie wspólnoty ewangelików reformowanych, akcentując specyficzny charakter parafii, które nie posiadały określonych granic, a ich przynależność dystryktowa była zmienna. Decyzję w tej sprawie podejmował synod prowincjonalny, lecz w rzeczywistości kluczową rolę odgrywało uczestniczenie patronów i ministrów w określonych synodach dystryktowych oraz przyjmowanie wizytacji konkretnych superintendentów. Osobnym, ważnym czynnikiem była działalność rodziny Radziwiłłów, głównych protektorów litewskich ewangelików reformowanych, którzy często sami decydowali o zborach we własnych majątnościach.

Wyznaczenie kryterium, jakie należy przyjąć do oceny wielkości dystryktu, jest dyskusyjne, ponieważ w istotnym dla badanego odcinka chronologicznego kanonie 26 z 1614 roku zasięg poszczególnych obszarów administracyjnych jednoty litewskiej został określony w ramach świeckiej administracji (powiaty), nie zaś kościelnej (zборы). Istnieje także ryzyko błędnej lokalizacji miejscowości, w której znajdował się zbor (w omawianym przypadku Dokudowo, Litwinowicze). Skutkuje to jej nieprawidłowym zaklasyfikowaniem.

Dystrykt podlaski został ujęty na mapie dołączonej do edycji źródłowej akt synodów prowincjonalnych z lat 1626–1637. Ten zapis kartograficzny oraz treść postanowień litewskich synodów prowincjonalnych są elementami podstawy źródłowej przeprowadzonych badań.

PIOTR GUZOWSKI, MARZENA LIEDKE,
RADOSŁAW PONIAT
Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych

**Religijna i gospodarcza geografia Wilna
w pierwszej połowie XVII wieku
(w świetle rejestrów domów z 1636 i 1639 roku)**

Autorzy przedstawiają statystyczną i przestrzenną analizę danych pochodzących z dwóch spisów posesji w mieście stołecznym Litwy. Powstały one na potrzeby pobytu dworzan królewskich, którzy mieli być zakwaterowani na terenie Wilna podczas pobytu w tym mieście Władysława IV. Opisują one stan zabudowań w okresie niezwykłego rozwoju Wilna, zwłaszcza po wielkim pożarze w 1610 roku. W przeszłości były już przedmiotem analizy (m.in. M. Łowmiańskiej, J. Maroszka, M. Paknysa, D. Fricka), której celem była rekonstrukcja relacji społecznych w stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Według autorów referatu dotychczasowa refleksja historiograficzna skupiona na tradycyjnej socjotopografii może być znacznie rozszerzona. W szerszym niż dotychczas zakresie możliwa jest analiza danych gospodarczych oraz stosunków własnościowych ze szczególnym uwzględnieniem nieruchomości należących do instytucji religijnych.

DOROTA JUTRZENKA-SUPRYN, JOLANTA CZUCZKO

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Katedra Konserwacji i Restauracji Papieru i Skóry

Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN

**Szukając liter, szukając słów.
Możliwości wykorzystania technik analitycznych
i procesów konserwatorskich w uczytelnieniu tekstów
w zabytkach kartograficznych na przykładzie mapy
Andreas Hindenberga *Ichnoortografia Plesniaca* (Pszczyna 1636)**

Rękopiśmienna mapa Pszczyńskiego Wolnego Państwa Stanowego w skali ok. 1:17 500 ze zbiorów Archiwum Państwowego w Katowicach to jeden z cenniejszych śląskich zabytków kartograficznych. To unikalne wielkowymiarowe (2,5×3,0 m) odwzorowanie terenu o łącznej powierzchni ok. 1600 km², wyjątkowo szczegółowej treści topograficzno-gospodarczej, zostało wykonane w 1636 roku przez Andreeasa Hindenberga. Od momentu powstania mapa była intensywnie używana, najczęściej jako dowód w rozstrzyganiu sporów granicznych. Działania te doprowadziły już na początku XVIII w. do jej ogromnych zniszczeń. Stale nanoszono na nią uzupełnienia i rekonstruowano uszkodzone miejsca, często już nie na papierowym podłożu, ale na płótnie, którym mapę podklejono. Rekonstrukcje dotyczą nie tylko warstwy graficznej; uzupełniano również lub poprawiano teksty oraz nadpisywano nieczytelne nazwy miejscowości. Zniszczenia papierowego podłoża były tak dalece posunięte, że praktycznie zabytek stał się zespołem fragmentów o powierzchni kilku cm. Podczas najstarszych napraw i późniejszych ingerencji nie oczyszczano powierzchni ani papieru ani płótna, przez co depozyt nagromadzonych zanieczyszczeń dodatkowo uczynił treść mapy nieczytelną. Do zniszczeń przyczyniły się także składniki mediów – oryginalnych i wtórnych – pigmenty miedziowe i atramenty żelazowo-galusowe.

W procesie konserwacji konieczna była realizacja wielu zadań, takich jak usunięcie produktów starzenia i ogromnych depozytów zanieczyszczeń i klejów, dezaktywacja destrukcyjnie działających jonów Fe²⁺ i Cu ze zdegradowanych pigmentów i atramentów, odkwaszenie papieru i płótna oraz wzmocnienie strukturalne podłoża i mediów. Wszystkim procesom towarzyszyło nie tylko staranie

o podniesienie estetyki mapy, ale przede wszystkim czytelności treści, podnoszącej jej potencjał badawczy jako zabytku kartograficznego i archiwalnego.

Przed rozpoczęciem prac i w trakcie ich trwania wykonano szereg badań umożliwiających nie tylko ocenę stanu zachowania, ale również odsłonięcie i uczytnienie niedostępnych od wielu lat elementów rysunku i tekstów. Do analizy składu chemicznego metali szeroko wykorzystano spektroskopowe techniki analityczne, z których, mając na uwadze poszukiwania zaginionych liter, najbardziej interesująca okazała się technika makro XRF, umożliwiająca wykonanie mapowania wybranych pierwiastków, będących składnikami metali, na dużych fragmentach zabytku. Szeroko wykorzystano również techniki badań nieniszczących, takich jak analiza w czterech zakresach światła diagnostycznych: światła widzialnego VIS, fluorescencji w UV, reflektografii w bliskiej podczerwieni IR oraz analizy w technice fałszywych kolorów IRFC. Pełną dokumentację treści mapy uzupełniła analiza hiperspektralna wielu napisów, niewidocznych w innych zakresach światła.

Autorki przedstawiają efekty działań konserwatorskich i wykonanych badań w kierunku uczytnienia tekstów tego cennego zabytku.

„Et ultimi ad auroram Seres”.**Mapowanie Chin od średniowiecza do XVII wieku**

Obecność Chin na dawnych mapach świata stanowi fascynujący konglomerat trzech różnych paradygmatów wiedzy na temat Dalekiego Wschodu, opartych nie tylko na wiedzy naukowej, lecz w dużej mierze również na obrazach literackich. Przede wszystkim należy wrócić do geografii ptolemejskiej, która określała Chiny mianem „Seres”, „Serica” lub „Serica regio” i sytuowała na północ albo północny wschód od Indii. Antyczna wiedza na temat Chin w kulturze łacińskiej pozostała właściwie niezmienna przez sporą część średniowiecza, od *Etymologii* Izydora (XIV, III, 29) po *Imago mundi* Honoriusza z Autun. XIII wiek przyniósł zasadniczy przełom w wiedzy na temat Azji, począwszy od misji dyplomatycznych na dwór władców mongolskich (Jan Carpini, Benedykt Polak, Wilhelm z Rubruk) przez sławne podróże Marca Polo aż po XIV-wieczne relacje Odoryka z Pordenone i Giovanniego di Marignola. Rok 1368 stanowił zamykającą cezurę dla tego okresu, wtedy to bowiem mongolska dynastia Yuan ustąpiła dynastii Ming, co zakończyło średniowieczny okres otwartości państwa na obcokrajowców. XIII i XIV wiek przyniósł w Europie paradygmat opisu Chin jako najwspanialszego i najbogatszego kraju świata, oddanego w poetyce nadmiaru, superlatywu i enumeracji (Hetum z Korykos pisał np. o *innumerabilia divitia*). Opisy te wpłynęły na niebywałą waloryzację Chin w geograficznej wyobraźni średniowiecza, a pod względem topografii upowszechniły się odmienne od antycznych i ptolemejskich określenia „Cathaiia” i „Mangi”. Kluczowe rozróżnienie odnosi się do pism Marca Polo, który północne Chiny, czyli Kataj, przeciwstawił południowym Chinom, bronionym przed Mongołami przez dynastię Song (Mangi). Paradygmat ten przetrwał długo mimo zmieniających się granic Chin i warunków kulturowych za czasów dynastii Ming i Qing.

Nowy model opisu tego kraju przyniosło odkrywanie Chin dzięki wyprawom morskim. Jako pierwsi Portugalczycy zaczęli przybijać do wschodnich wybrzeży kraju, poznawanego jako „China” lub „Sina”. Biorąc pod uwagę, że w drugiej połowie XV wieku upowszechniła się ponownie odkryta geografia ptolemejska, mapy świata w XVI wieku wielokrotnie wyrażały bezradność Europejczyków wobec nadmiaru toponimów, co było rezultatem poznawania i opisu Dalekiego

Wschodu. Ponadto warto pamiętać o kolejnej konfuzji europejskiej wiedzy, jeśli idzie o Scytów, Tatarów i Mongołów, również na rozmaite sposoby nanoszonych na przednowoczesne mapy. Dopiero na początku XVII wieku misjonarze jezuicki przekonali, że Kataj Marco Polo i Chiny dynastii Ming to ta sama kraina geograficzna, chociaż w literaturze i kartografii upłynęło jeszcze sporo czasu, zanim średniowieczne toponimy ostatecznie odeszły w zapomnienie.

Autorka pokazuje, jak te trzy modele opisu Chin i związane z nimi reprezentacje tekstowe wpływały na mapowanie kraju w średniowieczu i czasach wczesnonowożytnych.

ELŻBIETA KONOŃCZUK

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Filologiczny

Mapa jako narzędzie geopoetyki

Referat dotyczy geopoetyki, czyli subdyscypliny w ramach literaturoznawstwa, zajmującej się szeroko rozumianymi związkami literatury i geografii. Jako uprawiającą geopoetykę, autorkę interesują nie tylko sposoby tematyzowania w literaturze konkretnych przestrzeni geograficznych, ale także sposoby wykorzystania mapy jako narzędzia analizy i interpretacji dzieł literackich. Referat jest zorganizowany wokół dwóch problemów: mapy jako tematu literackiego oraz mapy jako narzędzia badań literackich.

BEATA KONOPSKA, MARIA KUŹMA
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Katedra Geomatyki i Kartografii

Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN

Rola tekstu w pracy nad dawną mapą. Refleksje warsztatowe

Opisanie mapy to dopełnienie jej treści graficznej i nieodzowny składnik każdego utworu kartograficznego, stanowiący niezależne wieloaspektowe źródło historyczne. Wszelka informacja, myśl, zagadnienie lub dłuższa narracja przekazywane w formie mapy zapisane są przy pomocy znaków punktowych, liniowych, powierzchniowych i tekstowych. Znaki tekstowe wielokrotnie były przedmiotem zainteresowania różnych badaczy. Janusz Gołaski odnosząc się do najważniejszych z nich – topo-, hydro-, oro- i hydronimów – wskazywał, że „wyrażają również uczuciowy stosunek twórcy do otaczającego go świata, świadczą o jego zażyłości, obawach i nadziejach, zakorzenieniu w czasie i w miejscu”. Znaki tekstowe uzupełniają rysunek topograficzny oraz przekazują informację w postaci nazwy i wartościującej ją grafiki.

Pozostałe elementy opisu mapy, to teksty formalne z punktu widzenia jej redakcji, rozmieszczone zazwyczaj poza obrazem topograficznym. Stanowią one – podobnie jak nazwy – istotne źródło historyczne, charakteryzujące epokę i funkcję mapy, styl wydawnictwa, erudycję autora i politykę państwa. Opisy te są rozbudowane lub lakoniczne, niektóre z nich bywają utajniane. Do tej kategorii należą: tytuł mapy, informacje o podstawach matematycznych i objaśnienia znaków w legendzie oraz wszelkie informacje związane z miejscem opracowania, wydania, twórcą i wydawcą oraz wymaganiami władzy, potwierdzającymi legalność wydania.

Osobną kategorię tworzą teksty dopełniające treść mapy. Ich forma jest zróżnicowana, mogą być drukowane lub rękopiśmienne. Od krótkich komentarzy autorskich po pogłębione analizy i pełne refleksji, czasem niepewności odrębne komentarze oddające nastrój piszącego.

Ostatnim rodzajem testów są wszelkie dokumenty archiwalne, bez których ocena i analiza dawnej mapy jest niepełna. Należą do nich dokumenty, które pozwalają prześledzić podstawę źródłową wykorzystaną do opracowania mapy oraz cały proces decyzyjny jej twórcy i wydawcy.

MONIKA KOZŁOWSKA-SZYC
Uniwersytetu w Białymstoku
Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych

Znajomość ziemi – gleboznawstwo w świetle wczesnonowożytnych podręczników agrarnych

Wiedza rolnicza, w tym także znajomość rodzajów ziemi, powstawała i rozwijała się na gruncie praktycznej działalności człowieka. Stanowiła sumę doświadczeń i spostrzeżeń poczynionych w toku prac polowych. Z czasem przeobraziła się w uporządkowany zbiór wskazówek obejmujących nie tylko kwestie uprawy i organizacji pracy na roli, ale także klasyfikacji gleb, ich rodzajów oraz urodzajności.

Celem autorki referatu jest pokazanie wiedzy i poglądów autorów podręczników rolniczych dotyczących ziemi oraz przedstawienie, czym kierowali się autorzy określając daną glebę jako żyzną lub jałową. Inaczej mówiąc – to w jaki sposób poznawali jej „dobroć”. Należy zaznaczyć, że nie poprzestawali oni na prostej systematyzacji gleb, ale zastanawiali się także nad przyczynami jej urodzajności. Interesowały ich zależności między jakością ziemi a rodzajem uprawianych na niej roślin, jak również problem dostosowywania poszczególnych technik i sposobów uprawy do różnych rodzajów gleb.

Podstawę źródłową stanowiły podręczniki agrarne autorstwa m.in. Piotra Crescentyna, Anzelma Gostomskiego, Marcina Grossera, Jakuba Kazimierza Haura i Krzysztofa Kluka. Nie była to fachowa literatura rolnicza w dzisiejszym tego słowa znaczeniu, jednak dawała ona gotowe recepty gospodarowania i dobrze spełniała swoje zadanie. Należy także zaznaczyć, że informacje przekazywane w dawnych podręcznikach agrarnych informację wynikały z bezpośrednich doświadczeń mieszkańców wsi.

PAWEŁ KROKOSZ

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie / UNESCO Chair in Comparative Studies of Spiritual Traditions, their Specific Cultures and Interreligious Dialogue
St. Petersburg/Moscow, Russia

Dawne mapy historyczne – uzupełnienie syntez dziejów Rosji w XVIII i XIX wieku

Wiek XVIII i XIX charakteryzuje się dynamicznym rozwojem kultury i nauki rosyjskiej. W ciągu obu stuleci powstało wiele publikacji historycznych, których autorzy w sposób syntetyczny starali się ująć dzieje Rosji od jej początków aż do chwili czasów im współczesnych. Pierwsze tego typu prace: *Jądro rosyjskiej historii* Aleksieja Makiniewa, *Historia rosyjska* Wasilija Tatiszczewa, powstawały jeszcze za życia cara Piotra I. W drugiej połowie XVIII wieku światło dzienne ujrzały dzieła samego Michaiła Łomonosowa: *Rosyjska historia starożytna od początków narodu rosyjskiego do śmierci wielkiego księcia Jarosława, czyli do 1054 roku* i *Krótką kroniką rosyjską*. Od 1770 roku zaczęły ukazywać się kolejne tomy *Historii rosyjskiej od czasów najdawniejszych* autorstwa księcia Michaiła Szczerbatowa. W pierwszej połowie XIX wieku wydano *Historię państwa rosyjskiego* Nikołaja Karamzina, a w drugiej połowie tego stulecia pomnikowe dzieło Siergieja Sołowjowa *Historia Rosji od czasów najdawniejszych*.

Powstające wówczas prace historyczne charakteryzowały się oryginalnością, a zarazem zróżnicowaniem w odniesieniu do konkretnych kwestii z przeszłości Rosji. Nie można zapominać, że pisano je w czasach, kiedy władcy rosyjscy toczyli niemal nieustanne wojny, przyłączając w XVIII i XIX wieku do Imperium Rosyjskiego kolejne podbite ziemie. Swoistym uzupełnieniem treści syntez historycznych były dawne rosyjskie mapy historyczne, na których oznaczano przebieg granic państwowych z uwzględnieniem nowych nabytków terytorialnych. Niezwykle istotnymi elementami umieszczanymi przy ujęciach kartograficznych były ilustracje przedstawiające m.in. herby, alegoryczne sceny rodzajowe lub rzeczywiste plany twierdz i batalii. Zamieszczenie konkretnych rysunków obok map z danego przedziału czasowego miało na celu pokazanie potęgi państwa rosyjskiego oraz chwałę jego oręża. Co więcej, stanowiło także doskonały przykład legitymizacji praw Moskwy, a później Petersburga do danych ziem. Takie ujęcie sprawiało, że dawne mapy historyczne, doskonale korespondujące z treścią poszczególnych XVIII i XIX-wiecznych syntez dziejów Rosji, stawały się nośnikiem ikonograficznego przekazu imperialnego.

TOMASZ KRÓLIK, TOMASZ PANECKI
Uniwersytet Warszawski
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych

Ocena wiarygodności tzw. szkiców parafialnych Karola Perthéesa na przykładzie sieci osadniczej powiatu gostyńskiego

Celem autorów jest ocena wiarygodności *Geograficzno-statystycznych Opisów parafiiw Królestwa Polskiego* (dalej zwanych szkicami parafialnymi) na przykładzie sieci osadniczej powiatu gostyńskiego (woj. wielkopolskie). Szkice parafialne zostały przygotowane przez Karola Perthéesa na podstawie danych z ankiet rozesłanych do wszystkich parafii. Zawierają one spis miejscowości należących do danej parafii, graficzną próbę przedstawienia ich położenia oraz często dodatkowe opisy np. sieci wodnej. Badany obszar obejmuje 3 dekanaty, w skład których wchodziło 15 parafii.

Ocena wiarygodności szkiców została oparta na porównaniu treści z innymi mapami z tego okresu. Wykorzystane dane można podzielić na 3 rodzaje; są to mapy dawne, szkice parafialne oraz współczesny zbiór miejscowości z Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych (PRNG). Wybrane zostały następujące mapy: *Special Carte von Polen*, 1:87 500 z 1773 r., *Mapa szczegulna województwa poznańskiego*, 1:225 000 z 1790 r., *Spezialkarte von Südproussen*, 1:150 000 z lat 1802–1803.

Pierwszy etap prac polegał na przygotowaniu danych. Należały do niego następujące kroki: zgromadzenie, digitalizacja, obróbka oraz próba wykonania georeferencji. Następnie odczytano i zbadano informacje o miejscowościach zawarte w szkicach parafialnych i na mapach. Kolejnym etapem było zindeksowanie miejscowości ze wszystkich otrzymanych arkuszy. W tym celu powstała wspólna baza danych, w której odnotowane zostały: nazwa, typ oraz numer id PRNG każdego obiektu.

Efektom badań są analizy ilościowe (zestawienia liczby miejscowości reprezentowanych na poszczególnych mapach) oraz jakościowe (problemy z identyfikacją; studia przypadków), świadczące o wiarygodności szkiców parafialnych i ich roli w przygotowaniu map szczególnych.

EWA KRZYŻANOWSKA-WALASZCZYK

Politechnika Poznańska

Wydział Architektury

Mapa Issaka Tiriona a *Księgi Jakubowe* Olgi Tokarczuk

O kładka oprawionych *Ksiąg Jakubowych* Olgi Tokarczuk, zawiera na wewnętrznej stronie mapę sygnowaną w prawym dolnym narożu tytułem „NUOVA CARTA del EUROPA TURCHE SCA. Secondo l’ultime Osservazioni fata in AMSTERDAM apresso ISSAK TIRION”. Mapa sporządzona została w 1732 roku przez niderlandzkiego kartografa Issaka Tiriona. Efektem jego pracy było pozyskanie odpowiednich danych i przedstawienie ich w formie kartograficznej jako mapy południowo-wschodniej Europy i Turcji. Referat zawiera charakterystykę mapy w zakresie skali, użytych oznaczeń, nazewnictwa itd.

Dla pisarki mapa ta stanowiła osnowę powieści, której akcja rozgrywa się w połowie XVIII wieku w dawnej Polsce, wzbogaconą innymi materiałami źródłowymi oraz, co zaznacza pisarka, „(...) dopełnioną metodą KONIEKTURY, (...), a także wspomozoną IMAGINACJĄ, która to jest największym naturalnym darem człowieka”. Referat zawiera analizę ksiąg powieści w zakresie odniesień do treści mapy.

Dla współczesnego czytelnika mapa osiemnastowiecznego kartografa stanowi rodzaj „siatki geomentalnej” po terytorium tekstu literackiego. Autorka referatu przedstawia wieloaspektowość rzeczywistości fizycznej tego terytorium:

- rzeczywistość twórcy mapy jako abstrakcja kartograficzna,
- rzeczywistość wyimaginowana przez pisarkę, będąca narracją wielkiej podróży przez siedem granic, pięć języków i trzy duże religie (...),
- rzeczywistość odczytana przez czytelników, a dedykowana przez pisarkę (cyt.): „MĄDRYM DLA MEMORIAŁU, KOMPATRIOTOM DLA REFLEKSJI, LAIKOM DLA NAUKI, MELANCHOLIKOM ZAŚ DLA ROZRYWKI”.

W podsumowaniu autorka referatu przedstawia syntetycznie w formie schematów zagadnienia procesu twórczego obrazowania rzeczywistości przez kartografa i Noblistkę na potrzeby zróżnicowanego grona odbiorców.

MARTA KUPCZEWSKA
Uniwersytet w Białymstoku

**Itinerarium wojewody kijowskiego
Tomasza Zamoyskiego z Kijowa do Zamościa,
4–21 listopada 1619 roku**

Itineraria jako materiał do analizy historycznej są o tyle interesujące, że umożliwiają przeprowadzenie bardziej wnikliwych dociekań nad zagadnieniem mobilności przestrzennej konkretnych osób w określonym czasie. Jeszcze do niedawna ich przydatność sporadycznie wykorzystywali w swoich pracach historycy epok innych niż średniowiecze. Przez ostatnie dwie dekady dużo zmieniło się w tym względzie i powstały już stosunkowo liczne analizy miejsc pobytów władców polskich we wczesnej nowożytności (wydano itineraria królów Zygmunta I, Zygmunta Augusta, Stefana Batorego, Zygmunta III i Michała Korybuta Wiśniowieckiego). Dziwić może jednak fakt, iż podróżom niekrólewskim, czyli duchownych i świeckich przedstawicieli elit politycznych omawianego okresu, ciągle nie poświęcono zbyt wiele uwagi w badaniach historycznych. Referat jest cząstkową próbą wypełnienia tej naukowej luki.

W Archiwum Zamoyskich przechowywanym w Archiwum Głównym Akt Dawnych znajduje się zachowany w formie rękopisu opis podróży z Kijowa do Zamościa wojewody kijowskiego Tomasza Zamoyskiego odbytej późną jesienią 1619 r. Październikowy pobyt magnata na Ukrainie związany był z dokonaniem przez niego uroczystym wjazdem do powierzonego mu jeszcze w marcu 1619 r. województwa kijowskiego. Spisany ręką Tomasza Zamoyskiego niewielkich rozmiarów dokument to itinerarium dokonywane dzień po dniu, od 4 do 21 listopada 1619 roku. Skrótowy plan podróży ułożony jest w chronologicznej kolejności i stanowi zapis mijanych miejscowości lub forsowanych przeszkód (głównie rzek). Cenne – z naukowego punktu widzenia – jest również wyszczególnienie codziennie pokonywanego dystansu podawanego w milach. Co charakterystyczne, sprawozdanie zawiera ponadto konsekwentnie stosowane wzmianki o właścicielach dóbr odwiedzanych przez orszak magnata. Wybór miejsc postoju nie był przypadkowy i jak się wydaje, miał związek z planowanym na 1620 rok małżeństwem drugiego ordynata zamoyskiego.

KAROLINA KWAŚNA
Uniwersytet Jagielloński

Being the first that ever was here cut...

Mapa Nowej Anglii, a może opowieść o kłopotach Anglików

Na pierwszej mapie Nowej Anglii wydrukowanej w Ameryce nie ma ani jednego wyobrażenia rdzennych mieszkańców północno-wschodniego wybrzeża Ameryki, do których przyzwyczaili nas włoscy, holenderscy lub francuscy kartografowie końca XVI i początku XVII wieku. Wydaje się, że mapa przedstawia angielskie terytorium, dobrze zorganizowaną sieć miast i zróżnicowane ukształtowanie terenu, co sprawia raczej osobliwe wrażenie, gdyż *Mapa Nowej Anglii* Johna Fostera została dołączona do książki pastora Williama Hubbarda *Narrative of the Troubles with the Indians* wydanej w Bostonie oraz Londynie (1677). Dopiero po przeczytaniu załączonego do niej opisu wychodzi na jaw, że przedstawione miasta ucierpiały w potyczkach toczonych podczas tzw. Wojny króla Filipa. Uważna lektura tekstu Hubbarda pozwala natomiast zauważyć, że jego narracja jest zbudowana wokół walki „ludzi Boga” z ich „pogańskimi sąsiadami”, co jednoznacznie nawiązuje do purytańskiej wyobraźni, rozumienia świata i dramatyzowania rzeczywistości nasycając ją etosem walki z niewidzialnym zagrożeniem, pochodzącym nie z tego świata, a jedynie manifestującym się w otoczeniu kolonistów. Kluczem do mapy Fostera, pozwalającym rozszyfrować owo zagrożenie i dostrzec na niej obecność pozornie nieobecnych „pogańskich sąsiadów” kolonistów jest zaś heroiczny dwuwiersz Benjamina Tompsona *Marlburyes Fate* (1676). Celem autorki referatu jest ponowne odczytanie mapy Nowej Anglii w kontekście tekstu, do którego została załączona oraz dwuwiersza Tompsona.

MARZENA LIEDKE

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych

Profesor Stanisław Alexandrowicz – wspomnienie o historyku kartografii dawnej Rzeczypospolitej

Zmarły w 2015 roku Profesor Stanisław Alexandrowicz był wybitnym historykiem badającym dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego. Szczególne miejsce w jego dociekaniach naukowych zajmowały kwestie gospodarcze, a zwłaszcza rozwój sieci miast i miasteczek oraz dzieje kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego. W ostatnim przypadku interesowała go przede wszystkim kartografia miejska i wojskowa. Profesor był autorem fundamentalnej monografii *Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku* (trzy wydania: 1971, 1989 i 2012) oraz szeregu artykułów poświęconych jego szczegółowym odkryciom (np. cennego planu Moskwy sprzed pożaru w 1611 r. autorstwa Szymona Jędraszewicza Śmietańskiego, mieszczanina nieświeskiego) i efektem innych prac badawczych. Interesowali go także sami kartografowie dawnej Rzeczypospolitej, jak Józef Naronowicz-Naroński, Tomasz Makowski i Karol de Perthées.

Profesor był uczniem Henryka Łowmiańskiego, a współpracował w dziedzinie badań kartograficznych m.in. z innym wybitnym historykiem kartografii Karolem Buczkim (zm. w 1983 r.). Od roku 1975 był członkiem Zespołu Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN, a w latach 1995–2005 przewodniczył jego pracom.

Związany był przede wszystkim z poznańskim oraz toruńskim środowiskiem naukowym, ale przypominając sylwetkę Profesora Stanisława Alexandrowicza trzeba podkreślić jego rolę w kształtowaniu i rozwijaniu białostockiego środowiska historyków, szczególnie w latach 1977–1989, kiedy był zatrudniony w Zakładzie Historii, a następnie Instytucie Historii Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku a także badania dotyczące historii regionalnej Podlasia, zwłaszcza miast i miasteczek tego regionu.

KATARZYNA LISIECKA
Uniwersytet Szczeciński
Instytut Historyczny

Romantyczna wizja granic Polski. Mapa Pomorza (i Nowej Marchii) Jędrzeja Słowaczyńskiego

Mapy wykonywane przez romantyków to kartograficzne wizje świata tworzone z perspektywy ludzi pełnych nadziei na ponowne ujście Polski na mapach Europy. Jednak po tak licznych wielowiekowych zawiłościach dziejowych i zmianach granicznych pojawiło się przed żyjącymi w XIX wieku geografami pytanie – jak ma wyglądać odrodzona Polska? Wyobrażenia romantycznych kartografów sięgała jednak dalej, przez co pojawiały się dylematy o przebieg jej naturalnych granic oraz o to, jakie krainy mogłyby wejść w ich zasięg.

Odpowiedzi na powyższe pytania szukał Jędrzej Słowaczyński, któremu uwagę poświęca Dorota Siwicka w części niedawno opublikowanej monografii *Mapy romantyków* (Warszawa 2018). W rozdziale *Polska na mapie Europy* została omówiona mapa Śląska będąca uzupełnieniem pism Słowaczyńskiego. Autorka wspomina również o mapie Pomorza, będącej niejako dopełnieniem koncepcji geografa dotyczącej „granicy naturalnych” przyszłej Polski. Niestety, poza owym wspomnieniem, więcej miejsca Pomorza autorka nie poświęca.

Treścią referatu jest zatem analiza mapy Pomorza, a także Nowej Marchii brandenburskiej wedle tropów interpretacyjnych wskazanych przez Dorotę Siwicką. Omówienie mapy Pomorza stanowi rozwinięcie rozważań nad koncepcją naturalnych granic Polski, będącej częścią autorskiej wizji Słowaczyńskiego oraz innych polskich romantyków-kartografów XIX wieku. Podstawą źródłową są więc mapy Jędrzeja Słowaczyńskiego obecnie przechowywane w Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk.

KAROL ŁOPATECKI

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych

Jak Rzeczpospolita Obojga Narodów stała się potęgą europejską: rola atlasu Orteliusa (1570) i chorografii Blaise de Vigenère (1573)

Autor referatu prezentuje proces upodmiotowienia geograficznego Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego w trzeciej ćwierci XVI stulecia. W okresie tym ptolemeuszowskie hybrydy kartograficzne zaczynają być wypierane przez dzieła w nowoczesny sposób prezentujące Stary Kontynent. Dzięki temu procesowi nastąpiła bezprecedensowa zmiana świadomości dotyczącej przestrzeni i kształtu Europy. W konsekwencji Rzeczpospolita Obojga Narodów – federacja powstała w 1569 roku – mogła zostać uznana jako ogromne i silne państwo, równorzędny partner innych mocarstw europejskich. Do przemian w świadomości społecznej przyczyniło się duże zainteresowanie w Europie sytuacją w Rzeczypospolitej po bezpotomnej śmierci Zygmunta II Augusta.

Autor prezentuje również stan wiedzy geograficznej o Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim wśród elit francuskich w momencie wyboru Henryka Walezego a władcę Rzeczypospolitej. W królestwie Francji zainteresowanie państwem Jagiellonów pojawiło się dopiero w drugiej połowie lat sześćdziesiątych XVI w., wraz z coraz większym prawdopodobieństwem bezpotomnej śmierci Zygmunta Augusta. Od tego czasu zaczęto gromadzić różnorodną dokumentację, m.in. relacje nuncjuszy i najważniejsze akty prawne (akt unii lubelskiej, inkorporacje województwa podlaskiego, wołyńskiego i kijowskiego do Korony). Dyplomacja francuska pozyskała również mapę Rzeczypospolitej (prawdopodobnie Wacława Grodeckiego lub Andrzeja Pograbki), która została wysłana na dwór francuski. Podsumowaniem zgromadzonej wiedzy geograficznej o Polsce i Litwie była książka *La description du Royaume de Pologne* autorstwa Blaise Vigenère. Jej kompilacyjny charakter był wystarczający, aby zaspokajać zainteresowanie „odkrytym” przez Francuzów państwem, a jednocześnie pełnić rolę propagandową, pokazując Rzeczpospolitą jako mocarstwo europejskie. Była to również praca gromadząca zespół podstawowych informacji niezbędnych dla króla i jego dworu zmierzającego do Krakowa.

MICHAŁ MAUKS
Uniwersytet Gdański
Wydział Filologiczny

Mapa Agryppy, *Res gestae Divi Augusti* i kontrola nad rzymskim *orbis terrarum*

Marek Wipsaniusz Agryppa, przyjaciel i zięć Oktawiana Augusta, był autorem (niezachowanego) dzieła geograficznego. Co ciekawsze, Pliniusz Starszy przechował w swojej *Historii naturalnej* (3.16–17) informację o tym, że Agryppa był również – z polecenia tegoż Augusta – autorem mapy ówczesnego świata (łac. *orbis terrarum*). Mapa ta znalazła się następnie w portyku siostry Agryppy, budowli dokończonych po śmierci Agryppy przez samego Augusta; powielona, miała później trafić do większych miast imperium rzymskiego.

Celem autora referatu jest próba rekonstrukcji motywów, jakie stały za decyzją stworzenia tej mapy. Pewną wskazówką byłyby tu zachowane *Czyny Boskiego Augusta* – wykaz dokonań militarnych pryncypsa, odkryty w formie napisu w świątyni w galackim Ancyranum (dzisiejsza Ankara) i stąd zwany też *Monumentum Ancyranum*.

Katalog dokonań cesarza – rozpowszechniony z jego rozkazu w całym cesarstwie rzymskim – jest znakomitym przykładem polityczno-imperialnej propagandy. Autor referatu wykazuje, że taki sam charakter miała mapa Agryppy: było to z jednej strony graficzne „poświadczenie” i „potwierdzenie” kontroli nad zdobytymi przez Augusta w wyniku wojen terytoriami, które odtąd stanowić miały rzymską *ojkumene*; z drugiej zaś, był to przejaw chęci „uporządkowania” świata, nad którym Rzym objął panowanie po pokonaniu Ptolemeuszów.

ROBERT MILESZCZYK

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Jana Andrzeja Morsztyna mapa trunków europejskich

List poetyki Jana Andrzeja Morsztyna *Do Stanisława Morsztyna, Rotmistrza Jego Królewskiej Mości* jest w swojej zasadniczej części katalogiem trunków pochodzących z różnych części Europy. Poeta jednak w żadnym wypadku nie ogranicza się do prostego wyliczenia, wykorzystuje pochodzenie alkoholi, aby stworzyć mapę tematyczną, która mogłaby posłużyć nawet za przewodnik dla spragnionych podróżników. Autor referatu przedstawia, jak Morsztyn organizuje tekst swojego utworu za pomocą kartografii oraz jaka jest specyfika warstw semantycznych, które tym sposobem autor stwarza lub sygnalizuje. Morsztyn odsłania swoje wycentrowane na południu wartościowanie przestrzeni europejskiej oraz jej relację względem ojczyznej północy ukryte za literacką konstrukcją dokonaną w wierszu na poziomie symbolicznym i wizualnym. W referacie pokazany jest również fragment metakartografii samego Morsztyna. Mapa w tekście tym nie jest jednak wyłącznie konstrukcją autonomiczną, poza inherentnymi wartościami zostaje także przez polskiego poetę sfunkcjonalizowana dla wymagań strategii wiersza enumeracyjnego, podejmując z czytelnikiem grę sensów. W konsekwencji tego wiersz nabiera dodatkowych cech, czyniąc z całego utworu koherentną i przemyślaną całość zorganizowaną wokół przedstawień z natury kartograficznych.

TOMASZ MOJSIK

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych

Przestrzeń świata greckiego w literaturze rzymskiej: zmiana perspektywy czy kreatywna adaptacja?

Według opinii antropologów przejście od oralności do piśmienności oznaczało znaczące usztywnienie tradycji, ustalenie treści i szczegółów opowieści oraz ograniczenie zmian fabularnych. Twierdzenie takie jest w większości prawdziwe. Jednocześnie należy przyznać, że ludzka innowacja nie została wcale zastopowana wraz z postępowaniem piśmienności, obiegiem tekstów, pojawieniem się bibliotek i wyłonieniem się środowiska literackiego. Znane nam przykłady z czasów antycznych wskazują, że innowacje fabularne nie tyle zanikały, ale ulegały zmianie, a ludzka pomysłowość w przekształcaniu znanych fabuł znajdowała nowe ujścia. Opowieści nie były już reinterretowane i aktualizowane wraz z każdą kolejną recytacją, ale raczej cytowane, komentowane, a ich wersje były zestawiane dla uwypuklenia różnic. Istotnym elementem funkcjonowania literatury stał się twórca jako czytelnik i jego kreatywna dyskusja z utworami poprzedników.

Wychodząc z powyższych przesłanek autor skupia się na przykładach kreatywnych zmian w treściach przypisywanych toponimom między epoką hellenistyczną a czasami rzymskimi. W szczególności zaś poświęca uwagę przykładom kreatywnych odczytań, które napotykaemy u rzymskich poetów. Są one zresztą ciekawym przykładem innowacji literackich powstałych na styku dwóch kultur, języków i tradycji. W szczególności poddane są analizie toponimy związane z postacią Orfeusza jako postaci mitycznej i bohatera literackiego znanego z utworów poetów klasycznych i hellenistycznych. Oznaczało to zwłaszcza analizę odsyłaczy topograficznych dotyczących obszaru Macedonii i Tracji, a także szczegółów geograficznych miejsc związanych z herosem, takich jak góry, rzeki czy grotty i przypisywanymi im wartościami kulturowymi. W efekcie możemy dostrzec, jak w efekcie zmiany perspektywy geograficznej, politycznej i kulturowej modyfikowane są również szczegóły topograficzne w fabułach dotyczących Orfeusza.

JAKUB NIEDŹWIEDŹ

Uniwersytet Jagielloński

Katedra Historii Literatury Staropolskiej

O pożytkach studiowania literatury i kartografii

W części wstępnej referatu przedstawione jest główne pytanie, na jakie autor zamierza odpowiedzieć: jakie korzyści płyną dla literaturoznawcy ze studiowania historii kartografii i jakie pożytki może mieć historyk kartografii sięgający po metody stosowane przez literaturoznawców? W pierwszej części omówione są podstawy metodologiczne zwrotu przestrzennego w literaturoznawstwie i studiów w zakresie kartografii krytycznej (*critical cartography*). Autor zwraca uwagę, że oba podejścia są częścią tego samego nurtu we współczesnych badaniach humanistycznych (w tym wypadku chodzi o literaturoznawstwo i historię kartografii) i oba są rezultatem pojawienia się poststrukturalnej teorii literatury i szerzej – teorii kultury. Są to podejścia dominujące we współczesnych badaniach w Europie i Ameryce.

W drugiej części referatu przedstawione są konsekwencje zwrotu przestrzennego dla literaturoznawstwa i historii kartografii. Autor pokazuje tradycyjny sposób prowadzenia badań nad obu dyscyplinami na przykładzie prac *Sarmacja* T. Ulewicza i *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku* K. Buczka. Porównuje to podejście do interdyscyplinarnych badań współczesnych literaturoznawców i historyków kartografii. Materiałem porównawczym są opracowania D. Woodwarda *Maps as prints* (1996), tom trzeci *The History of Cartography* (2007) oraz książka K. Piechockiej *Cartographic Humanism* (2019). Omówiony został efekt synergii, właściwy dla tego typu badań.

W części trzeciej przedstawione są przykłady tekstów literackich oraz kartograficznych, które można i należy badać interdyscyplinarnie. Są to mapa Polski B. Wapowskiego (1526), *Fortuna* S. Gąsiora (ok. 1530), *Tobiasz* S.H. Lubomirskiego (1683), *Pan Tadeusz* A. Mickiewicza (1834), *Saga Millenium* S. Larssona (2005–2007) oraz *Mapa San Escobaru* (2017). W podsumowaniu autor przedstawia korzyści płynące z powoływania interdyscyplinarnych zespołów badawczych.

KAMIL NIEŚCIORUK

Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie

Zakład Geodezji i Informatyki Przestrzennej

Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN

**Na początku było słowo. A potem mapa.
O roli kartografii w subkrecji Tolkiena,
tolkienistyce i posttolkienistyce**

W rozmaitych plebiscytach literackich *Władca Pierścieni* J.R.R. Tolkiena zajmuje zwykle wysokie miejsca. Nie zaskakuje to wobec wielowymiarowości tej klasycznej już dziś pozycji. Opowieść Tolkiena od momentu wydania w latach pięćdziesiątych XX wieku zdobywała sobie coraz większą popularność. Dla wielu jest przykładem perfekcjonizmu w tworzeniu świata. Świata, którego głównym czynnikiem sprawczym, poza wyobraźnią autora, był – co nie dziwi wobec fascynacji i wykształcenia profesora Tolkiena – język. Proces stwarzania, a właściwie subkrecji, jak określał to Tolkien (a także inny członek nieformalnego kręgu Inklingów i równie znany pisarz, C.S. Lewis), jest procesem, w którym człowiek naśladuje Twórcę, co pozwala nam zwrócić uwagę na religijny wydźwięk *Władcy Pierścieni* (o którym mówił sam autor). A gdzie w tym wszystkim jest miejsce na mapę? Jest ono na początku, zaraz za słowem, które zrodziło świat, bo świat to nie tylko „co”, ale także „gdzie”. Nie można stworzyć opowieści o podróży bez śledzenia jej na mapie. Nie można opowiadać o dalekich miastach Gondoru, Mrocznej Puszczy czy ćwiartkach Shire bez mapy. Autor referatu porusza zagadnienia związane z wykorzystaniem mapy przez Tolkiena (i rolę jego syna Christophera), relacją Śródziemia do świata nam znanego i jego układu współrzędnych, a także map tolkienowskiego świata jako przedmiotu badań i inspiracji własnej twórczości.

TOMASZ OLENDEREK

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Instytut Nauk Leśnych

Tekst towarzyszący mapie w kartografii leśnej Królestwa Polskiego

Zarówno współczesne jak i dawne mapy leśne zawierają z reguły informacje o zróżnicowaniu lasu, sposobie jego zagospodarowania i planowanego użytkowania. Na terytorium Królestwa Polskiego aż do lat sześćdziesiątych XIX w. powszechnie podawano je w języku polskim. Przyjęte wówczas zasady opracowania tych map zakładały ograniczenie typowych kartograficznych metod prezentacji cech obszarów leśnych na rzecz oznaczeń liczbowych lub literowych, którym przypisany był tekst towarzyszący. Mógł on mieć różną formę: początkowo często były to tabele lub opisy umieszczone bezpośrednio na arkuszu mapy. W późniejszych latach bardziej już obszerne elaboraty opracowywano na oddzielnych kartach, które wraz z mapami tworzyły atlasy, księgi lub posyty (pojęcia stosowane w inwentarzach archiwalnych) albo operaty, jak określa się je w literaturze leśnej.

Zachowało się dość dużo map leśnych z badanego okresu (1815–1870), ale większą wartość przedstawiają tylko te spośród nich, dla których zachowały się odpowiednie opisy stanu lasu. W referacie autor przedstawia zakres treści oraz typowe formy prezentacji tekstów towarzyszących dawnym mapom leśnym. Omawia zbiór operatów znajdujących się w polskich zbiorach archiwalnych w układzie chronologicznym i przestrzennym. Potencjalnie mogą one stać się podstawą opracowania map historycznych, dających szczegółowy obraz dawnych lasów przynajmniej dla niektórych regionów Królestwa Polskiego.

LESZEK OPYRCHAŁ

Wojskowa Akademia Techniczna, Warszawa

Wydział Inżynierii Lądowej i Geodezji

Mapa jako bohaterka filmu *Złoto MacKenny*

W wielu filmach ważnym rekwizytem jest mapa, zwłaszcza mapa ukrytych skarbów. Tak się dzieje w filmowych adaptacjach powieści Roberta Louisa Stevensona *Wyspa skarbów*, Aleksandra Dumasa *Hrabia Monte Christo* lub Karola Maya *Skarb w Srebrnym Jeziorze*. Jednakże w filmach tych mapa pełni rolę ważną choć przedmiotową. W scenach filmowych pojawia się tylko sporadycznie. Tymczasem w westernie *Złoto MacKenny* mapa odgrywa rolę prawie pierwszoplanową; z jednej strony fakt jej znalezienia wpędza głównego bohatera w kłopoty, z drugiej strony, dzięki informacjom zawartym na mapie, bohater może przetrwać. Pojawiające się jako krótkie sceny, fragmenty mapy prowadzą bohatera przez cały film, aż wreszcie doprowadzają go do złota.

ANNA PASTOREK

Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa

Bitwa morska pod Downs (1639) – mapa, tekst, ryciny

Bitwa pod Downs u wybrzeży Anglii była jednym z ważniejszych starć morskich I połowy XVII wieku, które zmieniło układ sił na morzach i oceanach. Flota holenderska, dowodzona przez admirała Maartena Trompa, zadała druzgoczącą klęskę tzw. drugiej hiszpańskiej Armadzie, pod dowództwem Antonio de Oquendo. Bitwa ta zakończyła okres panowania Hiszpanów na morzach. Po klęsce Wielkiej Armady (1588 rok) zdołali oni odbudować swoją flotę wojenną. Przegrywając z Holendrami w 1639 roku utracili ostatecznie panowanie na morzach, otwierając holenderskiej flocie handlowej i wojennej drogę do supremacji w światowym handlu.

Autorka referatu przedstawia bitwę pod Downs, jak również poprzedzające ją starcie na Kanale La Manche na podstawie XVII-wiecznych holenderskich źródeł pisanych, ikonograficznych (ryciny) i map. Omówione jest znaczenie poszczególnych źródeł w rekonstrukcji wydarzeń oraz przedstawiona m.in. XVII-wieczna holenderska mapa bitwy pod Downs, znajdująca się w zbiorach Rijksmuseum w Amsterdamie.

Referat powstał w oparciu o XVII-wieczne holenderskie źródła, znajdujące się w zbiorach Nationaalarchief w Hadze, zbiorach archiwalnych Maritiem Museum w Rotterdamie oraz Rijksmuseum w Amsterdamie, a także w wydawnictwach źródłowych, zawierających holenderskie, hiszpańskie i portugalskie teksty z epoki. Znajomość języka niderlandzkiego pozwala autorce na badanie dokumentów dotychczas nieprzedstawianych w polskiej literaturze przedmiotu.

IGOR PIOTROWSKI
Uniwersytet Warszawski
Instytut Kultury Polskiej

**Podróż do kresu mapy.
Rajza Mirona Białoszewskiego
w kontekście dekonstrukcji kartografii**

Wrzesień 1939 roku długo miał status brakującego ogniwa w twórczości Mirona Białoszewskiego. Ten wymowny brak spowodowany został w dużej mierze znalezieniem się siedemnastoletniego podówczas pisarza wraz z rodziną na zajętych 17 września tamtego roku przez armię radziecką terenach. Główny utwór traktujący o jesieni 1939 roku, opowiadanie *Rajza*, ukazało się za życia Białoszewskiego tylko w swojej szczątkowej postaci poświęconej pierwszym dniom wojny (1–5 września) pod tytułem *1939* w tomie *Szumy, zlepy, ciągi*. Spowodowało to rozpad reszty tekstu na części i warianty. Końcowa partia opowiadania dotycząca samego wejścia Armii Czerwonej na wschodnie tereny Rzeczypospolitej i powrotu autora do Warszawy została opublikowana w dwóch, różniących się od siebie wersjach już po śmierci autora w 1985 i 1987 roku, zaś uznawana długo za zaginioną, środkowa część dotycząca podróży z Warszawy do Zdołbunowa, dopiero w 2015 roku w tomie ineditów *Proza stojąca, proza lecąca*. Dość ważnym, być może najważniejszym, symbolem rozpadu przedwojennego świata są w *Rajzie* mapy: jako składnik imaginariu narratora, ale również jako bezużyteczny w nowych okolicznościach przedmiot. Autor referatu interpretuje to opowiadanie, zarysowując trzy ważne konteksty kartograficzne: motyw mapy w twórczości Białoszewskiego, (nie)zbędność mapy w rzeczywistości wojenno-okupacyjnej oraz dekonstrukcję i inne krytyczne nurty w kartografii dwudziestowiecznej.

MARION RUTZ

Justus-Liebig-Universität Gießen

Dynamika odwrotów – porównanie chorografii Polski i Litwy w atlasach Orteliusa, Mercatora i Blaeua

Mapy wczesnonowożytne informują nie tylko o położeniu rzek, gór i miast, ale podają również informacje krajoznawcze. W atlasach drugiej połowy XVI i XVII w. rozszerzają się dodatki tekstowe do rozmiaru artykułów, wypełniających odwrotne strony kart. Na odwrocie można też znaleźć dokładne informacje o granicach politycznych, których często brakuje właśnie na mapach. Mapy w niestannie przedrukowywanych i kopiowanych atlasach miały stosunkowo statyczny charakter, ponieważ ich wymiana na nowsze byłaby kosztowna. Dostosowanie towarzyszących tekstów do aktualnego stanu wiedzy i polityki przysparzało znacznie mniej kłopotów. Autorka referatu zbadała tę tekstową dynamikę map na przykładzie przedstawienia Polski i Litwy w atlasach Abrahama Orteliusa (1570ff.), Gerharda Mercatora (1589/1595ff.) i Willema Janszooona Blaeua (1631ff.).

Porównanie różnych edycji pokazuje, jak wiedza o tych krajach „północnej” Europy stopniowo rozszerzała się, na jakich źródłach opierały się *descriptiones* i możliwie też, kto je układał. Szczególnie ciekawe są informacje o granicach politycznych Polski i Litwy. Kwestia ta stała się bardzo aktualna po włączeniu Podlasia, Wołynia i ziemi kijowskiej do Korony Polskiej w 1569 w przededniu Unii Lubelskiej. Same tylko mapy w atlasach Orteliusa i Mercatora nie zawierają informacji o aktualnej granicy polsko-litewskiej. Pewnych informacji dostarczają teksty na odwrocie, są one jednak częściowo przestarzałe i sprzeczne. Atlas Janszooona Blaeua (1631) zawiera tzw. „Mapę Radziwiłłowską” (1613), sporządzoną w Wielkim Księstwie Litewskim na zlecenie Mikołaja Radziwiłła „Sierotki”. Przedstawia ona stanowisko w kwestii „właściwej” granicy, oczywiście z litewskiej perspektywy. Warto jednak sprawdzić, czy mapa i towarzyszące jej teksty w atlasie są koherentne we wszystkich aspektach.

DOROTA SIWICKA

Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk

Wierna mapa. Podróż Konstantego Tyszkiewicza po rzece Wilii

Słowa wierny czy wierność są wieloznaczne – „wierna mapa” to taka, która dokładnie odwzorowuje rzeczywistość, ale wierny jest także człowiek lojalny, albo służący komuś z przywiązaniem, albo zawsze postępujący wedle wyznawanych zasad. Uwzględnienie słownikowych niuansów – przypominających też o leksykalnym związku „wierności” z „wiarą” – ożywia humanistyczne myślenie o mapie, gdyż wprowadza refleksję dotyczącą wartości (etycznych i estetycznych) towarzyszących powstawaniu dzieła kartograficznego. Przedmiotem referatu jest takie ujęcie genezy mapy, które wartości (i związane z nimi emocje) traktuje jako prymarne, a przez to wskazuje na jej głęboki związek z pojęciami i kulturą epoki. W tym wypadku jest to kultura doby romantycznej, w szczególności – tradycja Mickiewiczowska. Od przypomnienia fragmentu *Konrada Wallenroda* – pieśni o Wilii – rozpoczyna się dzieło Konstantego Tyszkiewicza *Wilija i jej brzegi*, traktowane przez autorkę jako wyjątkowo cenny przykład romantycznego rozumienia wierności reprezentacji. Dzieło ma formę relacji z wędrowki naukowej po Neris, odbytej przez autora w roku 1857, której celem było zbadanie w terenie i dokonanie pomiarów rzeki, zaś wynikiem – szczegółowy opis zaopatrzonej w ryciny, zbiór ludowych pieśni, a wreszcie *Mapę rzeki Wilij od jej źródła aż do pierwszej przystani handlowej w Kostykach* oraz *Atlas raf głównych* (wykonane przez Jerzego Szantyra, członka ekipy Tyszkiewicza). Autorka pokazuje, w jaki sposób zbieranie materiałów do mapy stało się ekscytującą przygodą poznawczą oraz że jej rezultat odzwierciedlał romantyczne pojęcia (natury, sztuki, tradycji), które okazały się niezbędne dla stworzenia wiernego obrazu rzeki.

RADOSŁAW SKRYCKI

Uniwersytet Szczeciński

Instytut Historyczny

Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN

Mapa jako książka. O ramie wydawniczej, dedykacjach i nietypowym przypadku Eilharda Lubinusa

Edycje dawnych map, szczególnie w XVI i XVII wieku, były próbą przeniesienia zasad panujących w wydawnictwach zwartych (książkach) i zaadaptowania ich na potrzeby kartografii. Dotyczyło to nie tylko budowy atlasu, ale i kompozycji samej mapy. Elementem tego było zastosowanie tzw. literackiej ramy wydawniczej, która w przypadku książki składała się z tekstów towarzyszących tekstowi głównemu, w tym także dedykacji. Na mapach dedykacje przybierały różne formy, mniej lub bardziej rozbudowane i mniej lub bardziej ozdobne graficznie. Skierowane były do tych samych co książka odbiorców: mecenasów (czasem potencjalnych), władców, możnych, z którymi w jakiejś zależności pozostawał autor mapy. W niemal wszystkich przypadkach operowały one podobnym językiem, figurami stylistycznymi oraz konstrukcją. Oprócz dedykacji mapa przejęła także inne elementy ramy wydawniczej: ozdobny frontysepis (kartusz tytułowy), adres wydawcy, spis treści (legenda mapy). Podobnie jak w przypadku książki drukowanej, występowały one czasem wszystkie, czasem tylko wybrane, istotne z punktu widzenia twórcy mapy.

Wśród dedykacji na mapach w zasadzie nie pojawiały się wypowiedzi skierowane do kartografów. Mapa mogła być dedykowana mecenasowi (realnemu albo potencjalnemu; władcy, urzędnikowi lub wpływowemu członkowi rady miejskiej) ale nie „konkurentowi” do łaski owego mecenasa. Z tego powodu jako nietypowe zjawisko jawi nam się zespół kartografików dedykowanych przez różnych autorów (ale z kręgu amsterdamskiego) Eilhardowi Lubinusowi (1565–1621), autorowi map Rugii i Księstwa Pomorskiego oraz dwóch globusów (nieba i Ziemi). Są to mapy Czech Petrusa Kaeriusa, Azji Henricusa Hondiusa oraz globus Ziemi Johannaesa de Rama. W tym ostatnim przypadku mamy także do czynienia z problemem związanym z datacją i autorstwem dzieła, które według opisu bibliograficznego powstało długo po śmierci Lubinusa. Dodatkową zagadką pozostaje fakt dedykowania Lubinusowi dzieł, których tematyka w żaden sposób nie wiąże się z zainteresowaniami kartograficznymi lub pochodzeniem adresata.

ROSTYSLAV SOSSA

Uniwersytet Narodowy „Politechnika Lwowska”

Instytut Historii Ukrainy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy

Polityczne i administracyjne granice ziem ukraińskich w pracach Guillaume’a Beauplana

Nowy etap mapowania terytorium Ukrainy w połowie XVII wieku był zapoczątkowany przez francuskiego inżyniera wojskowego i kartografa Guillaume’a Le Vasseur de Beauplana (1600–1673), autora słynnego *Déscription de l’Ukraine...* (*Opis Ukrainy*, 1651, 1660). Na podstawie własnych opracowań G. Beauplan wykonał *Mapę generalną* (1648, 1660) i *Mapę specjalną* (1650) Ukrainy, które najbardziej precyzyjnie odzwierciedlały terytorium Ukrainy w tamtym czasie i przez dziesięciolecia wpływały na prezentację tego obszaru w kartografii europejskiej.

Guillaume Beauplan planował dodać mapę do *Déscription de l’Ukraine*, o czym świadczy krótka notatka do pierwszego wydania (Roüen 1651). Małe mapy i plany Beauplana-Hondiusa (1652) pozostały jednak niedokończone z powodu śmierci grawera. Drugie wydanie *Déscription de l’Ukraine* (Roüen 1660) zostało uzupełnione nowym wydaniem *Generalnej mapy Ukrainy*. Mapy Guillaume’a Beauplana (generalna i specjalna) pokazują granice Rzeczypospolitej i granice administracyjne województw, które są prawie niezmienione we wszystkich wydanych wersjach map. Ten element treści geograficznej umknął uwadze badaczy dziedzictwa kartograficznego Guillaume’a Beauplana. W tekście *Déscription de l’Ukraine*, który zawiera opis natury i liczby ludności południowo-wschodnich województw Rzeczypospolitej i Krymu (region tatarski) nie ma informacji o granicach i punktach rozgraniczenia.

Autor szczegółowo opisuje obraz podziału administracyjno-terytorialnego ziem ukraińskich w składzie Rzeczypospolitej na mapach Generalnej i Specjalnej autorstwa Guillaume’a Beauplana.

BOGUMIŁ SZADY

Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk
Katolicki Uniwersytet Lubelski

Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN

**Między tekstem a mapą.
„Geograficzno-statystyczne opisanie parafiiów Królestwa Polskiego”
Karola Perthéesa z 1790 roku**

Wyjątkowym przedsięwzięciem kartograficznym nie tylko w wymiarze polskim, ale także europejskim, było przygotowanie na dworze Stanisława Augusta Poniatowskiego map specjalnych województw koronnych w skali 1:225 000. Wyjątkowość ta wynikała nie tylko z zasięgu terytorialnego i skali przedsięwzięcia (cała Rzeczpospolita), ale też z przyjętej metody przygotowania map. Pozostałości całej akcji spisowo-kartograficznej, mimo znaczących strat w okresie XIX i XX wieku, a szczególnie w okresie Powstania Warszawskiego, znajdują się w archiwach i bibliotekach polskich, litewskich, ukraińskich i rosyjskich. Stanowią doskonały materiał do badań nad krajobrazem naturalnym i kulturowym Rzeczypospolitej Obojga Narodów u schyłku jej istnienia. Wartość tych badań jest jednak uzależniona od pogłębionej analizy i krytyki tych źródeł.

Wymienione w tytule referatu szkice i opisy, stanowiące ważną część tej spuścizny, znajdują się obecnie w Kijowie w dziale rękopisów Biblioteki Narodowej Ukrainy im. Włodzimierza Wernadskiego. Stanowiły one etap pośredni w przygotowaniu map specjalnych województw. Powstały z przekształcenia rękopiśmiennych opisów parafii sporządzonych przez plebanów na podstawie specjalnie opracowanej dziewięciopunktowej ankiety. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć założenie, że na ich podstawie kartografowie wykonali mapy poszczególnych województw. Przedmiotem referatu jest wstępne porównanie i analiza struktury ankiet, opisów parafii (szkiców) oraz map specjalnych. Rekonstrukcja procesu historycznego, analiza metodyki przekształcenia tekstu ankiet do postaci szkiców a następnie map, charakterystyka metod generalizacji pojęć i zakresu treści to warunki konieczne dla właściwej i pełnej krytyki informacji przekazywanych przez szkice parafialne oraz mapy specjalne województw Karola Perthéesa.

Objaśnienia treści map tematycznych na przykładzie map wojennych 12 Kompanii Geograficznej

Do połowy XVII wieku mapy drukowane rzadko były wyposażone w objaśnienia zastosowanych znaków graficznych – legendy. W najwcześniejszych legendach pojawiły się objaśnienia funkcji miast oraz specyficznych dla danego obszaru zjawisk, jak występowanie bogactw naturalnych, kopalnie rud, źródła termalne, huty metali, uprawy winnej latorośli itp. Natomiast znaki umowne oznaczające powszechnie występujące obiekty geograficzne, takie jak rzeki, góry, lasy, morza były rysowane w tak oczywisty – intuicyjny sposób, że nie było potrzeby ich objaśniania. Znaki umowne zaczęto objaśniać na mapach topograficznych końca XVIII w., natomiast na mapach ogólnogeograficznych objaśnienia pojawiają się dopiero w drugiej połowie XIX wieku. Na mapach tematycznych zamieszczanie objaśnień użytych znaków umownych jest oczywiste, szczególnie gdy mamy do czynienia z mapami wykorzystywanymi w działaniach wojennych.

12 Kompania Geograficzna II Korpusu Polskiego przebywająca we Włoszech od kwietnia 1944 roku w czasie działań wojennych wykonywała mapy w skalach 1:25 000, 1:50 000 i 1:100 000. Jej oddziały pomiarowe unaczęśniały na podstawie zdjęć lotniczych mapy terenów sięgających na odległość do 100 km za linię frontu. Na arkusze zawierające jako podkład topograficzny nanoszono położenie stanowisk bojowych wroga, informacje o sile rażenia oraz linie umocnień, okopów i schronów (stan na konkretny dzień) – oznaczając je znakami taktycznymi. Z kolei na arkuszach pokazujących tereny zajęte przez armie alianckie stosowano inne znaki taktyczne, informujące m.in. o przejeźdności terenu oraz dróg, a także o zasięgu pól minowych. Ze względu na specyfikę treści map oraz różnorodność pochodzenia kadry oficerskiej, na verso lub recto każdej mapy umieszczano obszernie dwujęzyczne objaśnienia dotyczące nie tylko znaków taktycznych. Również inne mapy, np. szkice sieci triangulacyjnej, opatrywano stosownymi legendami.

PIOTR TAFIŁOWSKI

Uniwersytet Warszawski

Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii

Fabularyzacja przestrzeni: osmański podbój Egiptu (1517) w narracji Ludwika Tuberon

Autor analizuje fragmenty Pamiętników o czasach moich Ludwika Tuberon, w których m.in. opisywał on osmański podbój Egiptu w 1517 r. Przedmiotem rozważań są: wiedza Ludwika Tuberon na temat geografii Syrii i Egiptu oraz źródła, z jakich czerpał informacje o topografii tych krajów, opisując współczesne sobie wypadki.

Dalmacki kronikarz omawiał przyczyny wyprawy osmańskiego padyszacha Selima I przeciwko egipskim Mamelukom oraz przebieg kampanii wojennej. W jego relacji znalazł się opis trasy przemarszu armii osmańskiej wraz ze wskazaniem punktów topograficznych, które znajdowały się na tej trasie. Ludwik Tuberon wspominał także o operacjach osmańskiej floty.

Przedmiotem analizy autora są wzmianki dziejopisa dotyczące topografii Egiptu. Konkludując stwierdza, iż autor opierał się na literaturze antycznej oraz osmańskich przekazach propagandowych, zaś jego opisy geograficzne są głównie kreacją literacką. Literatura antyczna, a nie rzeczywistość geograficzna, tworzyła mapę mentalną dalmackiego kronikarza.

TOMASZ TARASIUK
Uniwersytet Szczeciński
Instytut Historyczny

Z miarką przez Pomorze: kataster szwedzki, czyli najdawniejsze mapy katastralne Pomorza

Księstwo Pomorskie pod koniec swojego istnienia jest zwykle prezentowane w polskiej historiografii jako arena zmagania o obecność Szwecji w polityce Rzeszy oraz dowód na rozwój imperialistycznych koncepcji od czasów Gustawa II Adolfa. Stosunkowo mało uwagi poświęca się jednak źródłom kartograficznym, które prezentują badaczom obraz tej podzielonej obecnie między Niemcy i Polskę krainy.

Utworzony z inicjatywy szwedzkiej w latach 1692–1709 kataster jest właśnie takim źródłem. Składają się na niego spisy katastralne, zawierające zarówno opis osad, jak i dokładne rejestry pól i działek oraz mapy umieszczające statystyki i wymienianych w indeksach właścicieli w przestrzeni rzeczywistej. Dostęp do treści katastru jest jednak utrudniony, gdyż materiały oryginalne znajdują się w archiwum w Greifswaldzie, zaś edycja współczesna wydawana w Niemczech nie jest pełna. Tę „niepełność” charakteryzuje przede wszystkim ograniczenie prac nad źródłami do materiałów dotyczących ziem leżących na terenie obecnych Niemiec, z pominięciem ziem polskich (z wyjątkiem samego miasta Szczecina). Niewiele jest także prac polskojęzycznych omawiających to ciekawe i wyjątkowe źródło. Brakuje prac opisujących cały zbiór, pozwalających na określenie, jakiego terenu dotyczy konkretna mapa.

Autor referatu przedstawia ciąg wydarzeń, które doprowadziły do powstania katastru Pomorza szwedzkiego, jego cechy jako źródła kartograficznego i statystycznego, współzależności między mapami a opisem katastralnym terenów oraz potencjał badawczy, wynikający z jego wyjątkowego statusu jako pierwszego współczesnego katastru na południowych brzegach Bałtyku. Z 1583 dostępnych w sieci map omawia jedynie przykłady tych, które prezentują tereny obecnie znajdujące się w Polsce.

WOJCIECH WALCZAK, KAROL ŁOPATECKI

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych

ANDREW PERNAL

Brandon University w Kanadzie

Kartografowie biurowi w działaniu. Chorografia i atlas Rzeczypospolitej Nicolasa (?) Sansona

Celem artykułu jest prezentacja, charakterystyka oraz ukazanie problemów związanych z edycją źródłową dwóch podarunków Nicolasa (?) Sansona przekazanych rodzinie Condé. Tenże kartograf postanowił wyprodukować i wręczyć dwa prezenty osobie, która miała być wybrana na króla Polski: Henrykowi Juliuszowi lub Ludwikowi II (Kondeuszowi Wielkiemu). Pierwszym z tych podarunków był atlas Rzeczypospolitej (chorografia wraz z mapami), a drugim mapa ścienna przedstawiająca ziemie tego królestwa. Dzisiaj pierwszy z tych darów znajduje się w archiwum Musée Condé na zamku w Chantilly w departamencie Oise, a drugi w zbiorach Archiwum Narodowego w Paryżu.

Pojawia się zasadnicze pytanie, skąd Sanson czerpał kartograficzne, geograficzne i historyczne informacje dotyczące tak odległego kraju, niezbędne do przygotowania tych dzieł? Kto jest autorem tego dzieła (zasygnalizowany przy imieniu w tytule znak zapytania) oraz w jakich latach ono zostało opracowane.

Odpowiedź na pierwsze pytanie według autorów wynika z metod pracy właściwej całej rodzinie Sansonów. Są oni, podobnie jak większość im współczesnych kartografów, klasyfikowani jako *géographes de cabinet*, czyli geografowie biurowi. Jak wskazuje Christine Marie Petto, wielu z nich rzadko opuszczało biura, żeby prowadzić pomiary w terenie, lub nie robili tego nigdy. Jednak skrupulatnie przestrzegali przyjętej metody, która polegała na zebraniu wszystkich dostępnych źródeł, starych i współczesnych, geograficznych i historycznych, tekstowych i graficznych, drukowanych i pisanych ręcznie, zawierających bezpośrednie i pośrednie obserwacje urzędników, kartografów i zainteresowanych tematem amatorów.

Zdaniem autorów kontekst powstania tych dzieł wiąże się z ambitnymi działaniami Jean-Baptiste'a Colberta (1619–1683), premiera na dworze Ludwika XIV. Aby budować drogi, kanały, porty i realizować inne przedsięwzięcia, Colbert potrzebował dokładnych map topograficznych francuskich prowincji i regionów.

BOGDAN WOLAK

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Instytut Geodezji

Chorografia *Geografii polskiej Warmii* Walentego Barczewskiego w ujęciu jakościowym i ilościowym

Polska (południowa) Warmia obejmuje tereny obecnych gmin Olsztyn, Jonkowo, Dywity, Barczewo, Stawiguda, Biskupiec, Gietrzwałd i Purda w województwie warmińsko-mazurskim. Na przełomie XIX i XX wieku były to obszary wchodzące w skład dawnego powiatu olsztyńskiego (Stad- und Landkreis Allenstein) oraz południowej części powiatu reszelskiego (Landkreis Rössel) Prus Wschodnich (Provinz Ostpreussen).

Książka *Geografia polskiej Warmii* księdza Walentego Barczewskiego wydana w 1917 roku jest szczegółowym opisem tej krainy zawierającym informacje geograficzne (nazwy, ukształtowanie, pokrycie i sposób użytkowania terenu), historyczne (lokalizacja miast i wsi, wydarzenia) i hydrograficzne (rzeki, jeziora, bagna). Autor przedstawił także zagadnienia społeczno-gospodarcze i religijne. Opis dotyczy trzech dekanatów: olsztyńskiego (14 parafii, tj. 2 w Olsztynie, dywicka, brunswaldzka, gietkowska, jonkowska, kokendorfska, sząbarska, gietrzwałdzka, sząbrucka, bartęzka, gryżlińska, orzechowska, butryńska), wartemborskiego (10 parafii, tj. wartemborska, klebarska, klewkowska, purdzka, giławska, bartółtowska, ramsowska, lamkowska, starowartemborska, sętalska) oraz zyborzkiego (3 parafie, tj. biesowska, biskupiecka, stańslewska).

Autor referatu zebrał dane o obiektach geograficznych na obszarze polskiej Warmii na podstawie książki ks. Walentego Barczewskiego, a następnie przedstawił wyniki przy użyciu jakościowych i ilościowych metod prezentacji kartograficznej.

ALEKSANDRA WÓJTOWICZ

Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk

Mapa jako narzędzie w badaniach geokrytycznych – przypadek Waclawa Berenta

Pytanie, jak współdziałają ze sobą mapa i tekst literacki, wpisuje się w obszar problemowy kartografii literackiej i propozycje metodologiczne Franca Morettiego. Autorka referatu przedstawia wyniki badań poświęconych twórczości Waclawa Berenta (1873–1940), przeprowadzonych przy użyciu wyżej wymienionej metodologii – wykorzystania mapy jako narzędzia badawczego w procesie interpretacji dzieła. Ważne jest tu rozróżnienie na przestrzeń w literaturze i literaturę w przestrzeni, a także sporządzenie planu obszarów wykreowanych przez pisarza. Badanie wzajemnej relacji przestrzeni rzeczywistej i jej literackiej reprezentacji przy użyciu historycznych planów miasta sprawia, że na poziomie teoretycznym przydatne stają się także założenia geokrytyki Bertranda Westphala. W tym przypadku chodzi już nie tyle o mapowanie przestrzeni literackiej, ile o analizę świata przedstawionego w utworze, prowadzoną w oparciu o istniejące zasoby kartograficzne.

Plan Warszawy dodany do wydań *Fachowca*, *Oziminy* i *Opowieści biograficznych* Berenta w takim ujęciu stanowi potwierdzenie interpretacji, która rzuca nowe światło na spacjologiczne badania nad dziełami Berenta oraz pozwala na dostrzeżenie pomijanych dotychczas odczytań symboliki obiektów architektonicznych i obszarów będących odpowiednikami realnie istniejących fragmentów Warszawy. Współdziałanie tekstu literackiego i mapy zagarnia tym samym nie tylko proces odbioru (wydania powieści opatrzone mapą lub tworzenie literackich map interaktywnych), ale także proces analiz literaturoznawczych (mapa stanowi narzędzie badawcze) i proces twórczy autora.

JOANNA ZIÓŁKOWSKA-KRZYWDA

Uniwersytet Warszawski

Wydział Polonistyki

Piórkiem po mapie – 30 lat Szkoły Rycerskiej na *Atlasie* Leonharda Eulera

Szkoła Rycerska, prowadzona przez Adama Kazimierza Czartoryskiego, znana jest ze świeckiego, wręcz wojskowego stylu nauczania. Każdy element programu dydaktycznego i wychowania w niej był niezwykle precyzyjny i przemyślany, a mnogość regulaminów, nakazów i zakazów ograniczała niemal każdy aspekt życia elewów. Idee i zwyczaje wpajane uczniom, tych głów przeważnie nie opuszczały. Przeważnie...

Kadetem zostawało dziecko (po 1769 roku dziecko przeważnie ośmioletnie). Żadne zbiory zasad nie mogły w pełni wykorzystać naturalnej przekorności, chęci do zabaw, drobnego nieposłuszeństwa, czego dowodem są notatki odnalezione na wydany w 1753 roku *Atlasie* autorstwa Leonharda Eulera. Sporządzone tam bazgroły wykraczają poza puste strony na tyłach map, można je znaleźć także na samych kartach. Pojawiają się nowe, dorysowane przez kadetów wyspy, adnotacje mające prawdopodobnie pomóc w przyswojeniu informacji na lekcji, liczne podkreślenia i dopiski.

Zamieszczone na tym konkretnym exlibrisie biblioteki Szkoły Rycerskiej zapiski, komentarze, wierszyki i rysunki są jednym z niewielu źródeł świadczącym o sytuacji lat dziecińczych takich postaci, jak Tadeusz Kościuszko, Franciszek Jerowski czy Julian Ursyn Niemcewicz. Te drobne notatki przedstawiają poziom elewów, ich podziały i sojusze oraz flegmatyczne przyswajanie wartości tak cierpliwie wykładanych przez władze Korpusu. Opisany *Atlas* to rzadko przywoływane przez naukowców źródło do badań nad relacjami międzyuczniowskimi, mniej szlachetną stroną Szkoły Rycerskiej oraz XVIII-wieczną „łaciną podwórkową”.

